

SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR'DA AÇIKLAMA FİİLLERİ

EXPLANATION VERBS IN SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR

Fatma ŞENYÜZ*

Öz

Mental süreç; temelde girdi, işlem ve çıktı basamağı olarak üç aşamadan meydana gelir. Girdi basamağında mental sürecin başlangıcı olarak kabul edilen algılama safhası yer alır. Duyu fiilleri bu safhada ele alınmaktadır. İşlem basamağında girdi basamağında duyular ile alınan veriler işlenir. Bilişsel fiiller bu safhada yer alır. Mental sürecin son basamağını ise açıklama fiilleri oluşturur. Açıklama fiilleri kategorisinde yer alan fiiller bireyin zihinsel ya da iletişim süreçleri sonucunda ortaya çıkan davranışsal tepkilerin hem isteyerek hem de istemeden ifade edildiği bir mental fiil türüdür. Açıklama fiilleri temelde dilsel ve görsel açıklamaları içermektedir. Bu çalışmada XIV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu sahasında Hoca Mes'ûd tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilen ve Türk edebiyatının beşerî aşk konusundaki ilk çeviri eser olarak kabul edilen *Süheyl ü Nev-bahâr* açıklama fiilleri açısından ele alınmıştır. Eserde toplam 257 açıklama fiili incelemiştir. Tespit edilen açıklama fiilleri önce iki temel kategoride ele alınmıştır. Bunlar tek bir mental kategoride yer alan açıklama fiilleri ve birden fazla mental kategoride yer alan açıklama fiilleridir. Yapılan incelemelerle birden fazla mental kategoride yer alan açıklama fiilleri, aynı mental fiil basamağında çok katmanlılık ve farklı mental fiil basamağında çok katmanlılık açısından da değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelime: *Süheyl ü Nev-bahâr*, mental fiiller, açıklama fiilleri, çok katmanlılık.

Abstract

The mental process basically consists of three stages: input, processing, and output. The perception stage, which is accepted as the beginning of the mental process, is located in the input stage. Sensory verbs are considered in this stage. In the processing stage, the data received through the senses are processed in the input stage. Cognitive verbs are located in this stage. Explanation verbs form the last stage of the mental process. The verbs in the category of explanation verbs are a mental verb in which the behavioral reactions that occur due to the individual's mental or communication processes are expressed willingly and unwillingly. Explanatory verbs include linguistic and visual explanations. In this study, *Süheyl ü Nev-bahâr*, which was translated from Persian to Turkish by Hoca Mes'ûd in the Anatolian field in the second half of the 14th century and is accepted as the first translated work on human love in Turkish literature, was examined in terms of explanation verbs. A total of 257 explanation verbs were reviewed in the work. The identified explanations verbs were first discussed

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatma.senyuz@dpu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-5409-8224

in two main categories: explanation verbs that are in a single mental category and explanation verbs that are in more than one mental category. With the examinations, the explanation verbs in more than one mental category were also evaluated in terms of multi- layerity at the same mental verb level and multi- layerity at different mental verb levels.

Keywords: *Süheyl ü Nev-bahâr*, mental verbs, explanation verbs, multi-layerity.

GİRİŞ

Dil, insan bilincinin anlaşılıp yorumlanması ve insanların zihinsel süreçlerinin dışa vurulması için kullanılan en temel araçtır. Düşünceler, zihin tarafından işlenip oluşturulduktan sonra dil aracılığıyla ifade edilir. Kısaca, dil, düşüncelerin dışa yansımasıdır, fakat bu aktarım düzensiz değildir; aksine, belirli kurallar ve sınırlar dâhilinde gerçekleşir. Dil, duygu ve düşünceleri dışa aktarmada önemli bir araç olduğu için bu noktada fiillere ihtiyaç duyulur. Fiiller, kişinin zihinsel faaliyetlerini ve eylemlerini dile getirme işlevi görür. Bu sayede, dil, soyut düşüncelerin somut hale getirilmesini ve başkalarına iletilmesini sağlar. Fiiller, bir düşünceyi, isteği veya amacı ifade etmenin yoludur. “Dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi ortaya koymak isteyen araştırmacılar zihin fiilleri yani mental fiiller üzerine çalışmalar yapmışlardır” (Erarslan & Güner, 2021, s. 19).

Son yıllarda ülkemizde mental fiil hakkında oldukça fazla çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda çeşitli mental fiil sınıflandırmaları vardır. Türkçede bugüne kadar mental fiil hakkında Yaylagül (2005), Şahin (2012), Yıldız (2016), Hirik & Çolak (2017), Hirik (2018), Seçkin (2020), Bilgin Aksoy (2021), Erarslan & Güner (2021), Boz (2022), Aşçı (2024), Sandalyeci (2022, 2025) tarafından önemli çalışmalar yapılmıştır. Süheyl ü Nev-bahâr'da açıklama fiilleri çalışmasını hazırlarken yukarıda adı geçen lisansüstü tezlerden ve yazılmış makalelerden istifade edilmiştir. Bugüne kadar yapılan mental fiil hakkındaki çalışmalara bakıldığında “algılama, değerlendirme ve sonuç ifade etme süreçlerinin içerisinde bulunan algı, biliş, psikolojik durum, duygu ile ilgili hareketlerin mental süreç, dolayısıyla mental fiil kapsamında ele alındığı görülmektedir” (Hirik, 2018, s. 37). Hirik'e göre “Mental fiil doğrudan düşüncenin kullanılarak gerçekleştirildiği, genelde bir tetikleyici ile başlayan, psikolojik ve duygusal etkenlere doğrudan bağlı, çoğunlukla üçüncü kişiler tarafından gözlemlenemeyen, gözlemlendiği durumlarda da çeşitli anı-uslamlama bağlantılarıyla bunu ortaya koyan fiiller olarak tanımlanabilir.” (Hirik ve Çolak 2017, s. 262-263).

Çalışmada Erkan Hirik'in “Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller” adlı eserindeki sınıflandırma esas alınmıştır (2018). Hirik, “mental fiillerin *girdi-işlem-çıktı* basamaklarını sıralı olarak takip ettiğini belirtir. Girdi sürecin başını, işlem sürecin ortasını ve devam ettiğini, çıktı ise sonucu temsil etmektedir” (2018, s. 38). Hirik'e göre mental sürecin girdi basamağında duyu fiilleri bulunur. İşlem basamağında bilişsel fiiller vardır. Çıktı basamağında ise ifade fiilleri yer alır. İfade fiilleri, duygu ve açıklama fiilleri olarak önce iki alt başlığa ayrılmış daha sonra da açıklama fiilleri, dilsel ve görsel açıklama fiilleri olmak üzere iki alt kategoriye ayrılmıştır (2018, s. 38-77).

Şekil 1. Çıktı basamağı ve ifade fiilleri (Hirik, 2018, s. 62)

Bu çalışma için Cem Dilçin'in 1991 yılında yayımladığı Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme- Metin-Sözlük)'da ve Özkan Cığa'nın 2013 yılında tamamladığı Süheyl ü Nevbahar (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin) adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinde yer alan tüm fiiller incelenmiş ve incelenen bu fiiller mental fiil açısından girdi, işlem ve çıktı basamaklarına göre tasnif edilmiştir. Eserde 752 mental fiil belirlenmiştir fakat bu çalışmada elde edilen verilerin fazlalığı sebebiyle mental süreçte çıktı basamağında yer alan açıklama fiilleri ele alınmıştır. Eserde toplam 257 açıklama fiili tespit edilmiştir.

Açıklama fiilleri; bir durumu, olayı, düşünceyi veya kavramı açıklamak, anlatmak veya betimlemek amacıyla kullanılan fiillerdir. Bu fiiller, bir şeyin ne olduğunu, nasıl işlediğini, hangi koşullarda gerçekleştiğini veya nedenini izah etmek için kullanılır. Genelde bu fiiller, bir durumu ya da kavramı daha anlaşılır hale getirmek için tercih edilir. Açıklama fiilleri mental sürecin son aşamasıdır ve çıktı fiilleri olarak nitelendirilir. Açıklama fiilleri kendi arasında iki grupta değerlendirilir. Bu bağlamda çalışmada Süheyl ü Nev-bahâr'da önce tek bir mental kategoride yer alan açıklama fiilleri ele alınmıştır. Bu kategoride ele alınan açıklama fiilleri dilsel açıklama fiilleri ve görsel açıklama fiilleri olarak incelenmiştir.

Süheyl ü Nev-bahâr'daki açıklama fiilleri sınıflandırılırken kavramlar arası ilişkiler, bazı açıklama fiillerinin birden fazla ana ya da alt grup içinde kategoriler arası geçişlerle ele alınabileceğini göstermiştir. Bu açıdan tespit edilen açıklama fiilleri birden fazla mental kategoride yer alan dilsel açıklama fiilleri ve birden fazla mental kategoride yer alan görsel açıklama fiilleri olarak sınıflandırılmıştır. Belirlenen dilsel ve görsel açıklama fiillerinin aynı zamanda bilişsel fiiller, duygu ve duyu fiilleri olabildiği görülmüştür. Dolayısıyla bu durum açıklama bildiren fiillerin aynı zamanda duygu, biliş ve duyu kategorilerine sahip olabildiğini göstermiştir. Bu durumu Türkçenin köklü bir geçmişe sahip olması ile açıklayabiliriz. Zaman

içinde mental fiillerdeki anlam değışkeleri zihinsel sürecin çeşitli aşamalarında yer almıştır ve bu durum mental fiillerde çok katmanlılığa sebep olmuştur.

1. Tek Bir Mental Kategoride Yer Alan Açıklama Fiilleri

1.1. Dilsel açıklama fiilleri

Kişiler belirli bir durumu, olayı veya düşünceyi aktarmak veya gözlemlerini açık bir şekilde ifade etmek için dilsel açıklama fiillerine ihtiyaç duyarlar. Bu kategorideki fiiller kişilerin içsel düşüncelerini ve dışsal deneyimlerini başkalarına iletme işlevini yerine getiren fiillerdir.

Süheyl ü Nev-bahâr'da bu kategoride yer alan 42 fiil tespit edilmiştir. Bu kategoride tespit edilen fiiller: **ad kıo-** “ad koymak, ad vermek” (SN, 584); **ad ur-** “ad koymak, ad vermek” (SN, 584); **ad urım-** “...adını almak” (SN, 584); **agzı kıurı-** “söz söyleyemez olmak” (SN, 584); **anra- / anran-** 1. “haykırmak, kükremek” (SN, 586); **âşikâre kııl-** “açığa vurmak, açıklamak” (SN, 587); **âvâz çek-** “bağırarak, haykırmak” (SN, 587); **âvâz uzat-** “sesini yükseltmek” (SN, 587); **baħa biç-** “değerini belirtmek” (SN, 589); **bildür-** “bildirmek, tanıtmak” (SN, 592); **çağır- / çağur-** “seslenmek, bağırarak, haykırmak” (SN, 596); **çağna-** “bağırarak, haykırmak” (SN, 596); **çığır-** “bağırarak, haykırmak” (SN, 597); **çığirt-** “çağırtmak, davet ettirmek” (SN, 597); **di-** “demek, söylemek” (SN, 600); **dile getir-** “1. anlatmak, söylemek 2. konuşturmak, söyletmek” (SN, 600); **dil üşür-** “birçok kimse aynı sözü bir ağızdan söylemek” (SN, 600); **din-** “denmek, söylenmek” (SN, 600); **diyibilme-** “diye bilmemek” (SN, 601); **diyil-** “denilmek, söylenilmek” (SN, 601); **diyüme-** “diyememek” (SN, 601); **esenle-** “esenlik, sağlık dilemek” (SN, 606); **esen oğuz eyle-** “sağ salim, hoşça kalın demek” (SN, 606); **esen uğur eyle-** “birbirine esenlik dilemek” (SN, 606); **getür-** “2. nakletmek, hikâye etmek, anlatmak; 3. tercüme etmek, çevirmek” (SN, 607); **göriş-** “görüşmek” (SN, 609); **helâllik dilen-** “helalleşmek” (SN, 611); **hey di-** “dikkat, sakın demek” (SN, 611); **hikâyetle-** “hikâye etmek, anlatmak” (SN, 611); **ırla- / yırla-** “şarkı söylemek, teganni etmek” (SN, 612; SN, 650); **keleci it-** “söz söylemek, konuşmak” (SN, 620); **kığır- / kığur-** “çağırmak, davet etmek; bağırarak” (SN, 621); **kığırt-** “çağırmak, davet etmek” (SN, 621); **kulağına çal-** “kulağına fısıldamak” (SN, 624); **muştıla-** “müjdelemek, müjde vermek” (SN, 626); **ohı- / okı-** “çağırmak, davet etmek” (SN, 628); **şadula-** “sözü uzatmak, uzun uzun anlatmak, gevezelik etmek” (SN, 632); **şayibil-** “sayabilmek” (SN, 633); **selâm vir-** “esenlik dilemek” (SN, 633); **söz ol-** “1. söylenmek” (SN, 635); **ünde-** “çağırmak, davet etmek” (SN, 645); **yanu yan-** “dert yanmak, şikâyetle bulunmak” (SN, 647).

“Yili vü şuyı toprağı vü odı / Kıarışdurdı vü **adın** Âdem **kıodı**” [3a/54] “Rüzgârı, suyu, toprağı ve ateşini karıştırdı ve adını Âdem koydu.”

“Açup yüzünü gördi buldı murād / Ol aya muvāfiķ Süheyl **urđı ad**” [13b/406] “Açıp yüzünü gördü, muradına erdi; o ay yüze münasip olarak Süheyl adını verdi.”

“Yigit yigli uydı baña çevredin / **Urındum** harāmī vü uğrı **adın**” [140a/4293] “Yiğitler, bana her taraftan tabi oldu, haydut ve hırsız adını aldım.”

“Dil anlayanuñ dili çürimeye / Sözi düzenüñ **ağzı kırımaya**” [12a/362] “Dili anlayanın dili çürümesin; sözü yazan kişi söz söyleyemez duruma gelmesin!”

“Ki ol kórıudan kuş dökeydi kanat / Kaşanaydı **anramağından** kan at” [132a/4070] “Ki o korkudan kuş, kanatlarını dökerdi; at kükremesinden korkarak durup kan işerdi.”

“Şehüñ rāzını kulları ne bile / Meger şāh anı **āşikāre kıla**” [41/592] “Şah bu sırrı açıklamayınca şahın sırrını kulları nasıl bilsin!”

“Kopuza yine sūz ile düzdi sāz / Bu şi'ri eyitdi vü **çekdi āvāz**” [45a/1510] “Tekrar kopuzu ıztırap ile akort etti; bu şiiri söyledi ve haykırdı!”

“Kopuza nevā perdesin düzdi sāz / Düzetdi kılı vü **uzatdı āvāz**” [46a/1546] “(Çalgıcı) kopuzun perdelerini nevâ makamına göre düzeltti ve sesini yükseltti.”

“**Bahā biç** dilekce senüñdür tavar / Degül ‘ayb bāzırgān aşşı kovar” [103a/3150] “Dilediğin biçimde değer biç, mal senindir, (çünkü) tâcirin menfaatini kovalaması ayıp değildir.”

“Öñüñe bañ u baş kaldurmağıl / Ögünge varın aña **bildürmegil**” [45b/1533] “Önüne bak ve baş kaldırma. Aklında olanları ona bildirme.”

“Çadır katına vardı vü **çağurur** / Perī-hün bigi tırdı vü kığurur” [110a/3377] “O çadırın yanına varıp Nev-bahâr’a seslenir; perilere seslenen büyücü gibi durup, onu çağırır.”

“Yire düşdi vü toprağa ağnadı / Topalan tutar bigi çok **çağnadı**” [80a/2480] “Yere düştü ve toprağa yatıp yuvarlandı; hazımsızlıktan ileri gelen mide ve karın ağrısı tutmuş gibi çok bağırdı.”

“**Çığırdı** vü dāyesini okudı / Bu gördüğü düşini aña didi” [23a/882] “Bağırdı ve sütninesini davet etti; gördüğü bu düşü ona anlattı.”

“Kığırdıcı şarda kığırdur idi / Ne kim var halāyık **çığırdur** idi” [160a/4893] “Tellal, şehirde çağırırdı; davet ettirirdi. Ne kadar insan varsa davet ettirirdi.”

“Kıalır eyü adı eger ol ölür / Uzun ‘ömr **didükleri** ol olur” [9a/250] “Eğer o ölürse geriye iyi adı kalır; uzun ömür dedikleri de o olur.”

“Anı kim bilür kim ne şüret ola / **Getürimezem** vaşfın anuñ **dile**” [128a/3947] “Onun nasıl bir görüntüsü olduğunu kim bilebilir, onun özelliklerini dile getiremem.” 2. “Çü oğlanı naķķāş **getürdi dile** / Atası didi ne dilerseñ dile” [14b/652] “Oğlanı Nakkaş konuşturduğu için babası ona ne dilersen dile, dedi.”

“Anuñ kavmi kaygusını yidiler / **Dil üşürüben** aña çok didiler” [130b/4028] “Onun halkı tasasını çekti, birçok kimse aynı sözü bir ağızdan söyleyerek ona çok kez dediler.”

“İki nesneye zehre yok **dinesi** / Celid hışmı vü sâkinüñ kînesi” [67b/2124] “Bahadırın öfkesi ve sakinin kini gibi iki şeye kimsenin söyleyecek cesareti yoktur.”

“**Dihibilmezem** vaşfını nicedi / Kıyâmet günü şan kim ol gicedi” [84b/2592] “Niteliğinin nasıl olduğunu diyemiyorum, o gece sanki kıyamet günüydü.”

“Başup gördi bir kal‘a inen yüce / Ki yüksekliğin **diyümezem** nice” [136a/4191] “Bakıp son derece büyük bir kale gördü ki yüksekliğinin ne kadar olduğunu anlatamam.”

“Çü nakkaş varup şâhı gördidi / **Esenleyübenin** örü tırdıdı” [66a/2077] “Çünkü nakkaş gidip şâhı görmüştü; (onu görünce) esenlik dileyerek ayağa kalkmıştı.”

“Bunu didi **eyledi esen oğuz** / Ata bindi düşdi yola yalunuz” [131b/4054] “Hoşça kalın dedi; ata binerek yalnız yola koyuldu.”

“Sen ü ben **esen uğur eyleyeyim** / Koçayım boyununu yiyleyeyim” [178a/5433] “Sen ve ben birbirimize esenlik dileyelim; sarılıp boynunu koklayayım.”

2. “**Getürmiş** kitâbda ol uşlu kişi / Ki Hâk rahmeti olsun anuñ işi” [13a/378] “Kitapta o akıllı kişi anlatmış ki Hak rahmeti onun işlerinin üzerine olsun.” / 3. “Bir arada işiñ yogiken otur / Dürüşigör ü Türki’ye hoş **getür**” [11b/337] “İşin yokken otur ve aynı zamanda (bu kitabı) Türkçeye çevirmek için gayret sarfet.”

“‘ Aceb kaçan ola aña irişem / Öpem koçam anuñ ile **görüšem**” [48b/1604] “Acaba ona erişmem, öpmem, sarılmam ve onunla görüşmem ne zaman olacak?”

“**Helallık dilendi** dölendi göñül / Üzegü ağır oldu dizgin yünül” [83b/2580] “Helalleşti, böylece gönül sükûnet buldu; üzengi ağırlaştı, dizgin ise hafifledi.”

“Nakâş vardı katına vü **didi hey** / Ögüñi vü ‘aqluñı cem‘eyle key” [35a/1231] “Nakkaş, Süheyl’in huzuruna vardı ve (dikkat, sakın anlamında) hey aklını başına iyice topladı dedi.”

“**Hikâyetledi** hep hikâyetlerin / Didi tâli‘inden şikâyetlerin” [151b/4651] “Hikâyelerinin hepsini anlattı ve talihinden şikâyetlerini dile getirdi.”

“Çalup **ırladı** şâhdan utanmadı / Göñül kalmadı kim oda yanmadı” [35a/1229] “Şâh’tan utanmadı çalıp şarkı söyledi; ateşte yanmayan bir gönül kalmadı.”

“Aça ağzını bir **keleci ide** / Pes andan girü sehl ola ger gide” [50b/1664] “Ağzını açıp senle sohbet ederse ondan sonrası artık kolay olur.”

“**Kığırdı** vezîrini didi aña / Ki ben kaldum işbu savaştan taña” [85a/2604] “Vezirini çağırıp ona bu savaşta hayretler içinde kaldım, dedi.”

“Nakâş şâh katından gelür bâzâra / Tamâmet **kığırdur** ol ulu şâra” [30b/1097] “Nakkaş, şâhın huzurundan pazara gelir ve o büyük şehrin tamamını çağırttı.”

“Bu söz baña yavlağ katı geldidi / Vezîri **kulağuma** çün **çaldıdı**” [37a/1287] “Veziri kulağıma fısıldadığı için bu söz bana çok kötü gelmişti.”

“Gelüp şâha **muştıladılar** anı / Çün işitdi ihen sevindi canı” [13b/402] “Padişaha gelip onu müjdelediler, bunu işittiği için kendisi çok sevindi.”

“Girü çıkıcağ bir ulu ketğuya / Girüben Süheyl’i gerek **ohıya**” [81b/2517] “Yüce bir kâhyanın girip çıkarak Süheyl’i davet etmesi gerekir.”

“Kamusın **şaduladı** bir bir aña / Çü işitdi vü ol (ki) kaldı taña” [123b/3798] “Hepsini ona uzun uzun anlattı; o (hizmetkâr) bunları işittiği için şaşkınlık içinde kaldı.”

“Yine elli bin yunt tayı bile / Kılanın nite kişi **şaybile**” [31/446] “Yine elli bin kısrağ ve tayı bir arada, kalanını hangi kişi sayabilir?”

“Okurvan tahıyyât¹ **virürven selâm** / Diri olduğumca vü temme'l-kelâm” [7a/171] “Ömrüm boyunca tahiyat okurum, selam veririm ve nihayet söz tamam oldu.”

“Ne kim sözler olmuş idi **söyledi** / Anuñ tapusına ‘ayân eyledi” [52b/1713] “Söylenen bütün sözler onun huzurunda apaçık ortaya çıktı.”

“Atından sarâyına çün indidi / Süheyl’i viribidi vü **ündedi**” [137a/4211] “Atından sarayına indiği için Süheyl’i göndermişti ve onu davet etmişti.”

“Kimesne aña **yanmadın** hiç **yanu** / Yüridi gümürdenü vü söylenü” [73b/2299] “Hiç kimse ona şikâyetle bulunmadan homurdanarak ve söylenerek yürüdü.”

1.2. Görsel açıklama fiilleri

“Görsel açıklama fiilleri, kişinin kendi iradesi dışında his ve düşünce değişimlerinin üçüncü kişiler tarafından anlaşılabilecek niteliğe dönüşmesini ifade eden dil öğeleridir” (Hirik, 2018, s. 75).

Süheyl ü Nev-bahâr'da bu kategoride 20 fiil tespit edilmiştir: **bir kararâra tur-** “aynı kalmak, değişmemek” (SN, 593); **bögür-** “acıyla feryat etmek, haykırmak, bağırarak” (SN, 594); **bus-** “sinmek, pısmak” (SN, 595); **büyi-** “büyümek” (SN, 596); **depin-** / **depün-** “tepinmek, şiddetle hareket etmek, saldırmak” (SN, 599); **depiş-** “tepişmek, şiddetle hareket etmek” (SN, 599); **diş göster-** “sırıtmak” (SN, 601); **dişin ıst-** “dişlerini göstererek gülmek” (SN, 601); **dön-** “2. değişmek, bir halden başka bir hale geçmek” (SN, 602); **elin eğegine ur-** “elini çenesine dayamak” (SN, 605); **fuzullık kıl-** “aykırı davranmak” (SN, 607); **gülinç ol-** “kendini gülünç duruma düşürmek” (SN, 610); **gülimsin-** / **gülümsün-** “gülümsemek” (SN, 610); **hulğ eyle-** “iyi, yumuşak davranmak” (SN, 611); **hulğ it-** “iyi, yumuşak davranmak” (SN, 612); **ışlan-**

¹ *tahıyyât* “Namazda kâdelerde okunan ve “et-tahıyyâtü” sözüyle başlayan duâ” (<https://lugatim.com/s/TAH%C4%B0YAT> Erişim tarihi: 27.11.2024)

“ıslatılmak, dayak atılmak, dövülmek” (SN, 612); **oñ-** “iyi olmak, iyileşmek, düzelmek” (SN, 629); **oñıl-** “onulmak, şifa bulmak, iyileşmek” (SN, 629); **uçın-** / **uçun-** “korkudan sararmak, rengi uçmak” (SN, 642); **ulal-** “büyümek, yetişmek” (SN, 642).

“Eger **turadı bir qarāra** nice / Gice gündüz oladı gündüz gice” [87b/2679] “Eğer aynı kalsaydı, hiç değişmeseydi gündüz nasıl geceye gece nasıl gündüze dönerdi.”

“**Bögürdi** vü key zār zār ağladı / İşidenlerün yüregın tağladı” [163b/4998] “Acıyla feryat ederek inleye inleye ağladı, onun sesini duyanların yüreğini dağladı.”

“**Qara** kayğu gönlini başdıydı / Şınuhlu olup qatı **busdıydı**” [72a/2251] “Korkulu düşünce gönlünü kaplamıştı, mahzun olup iyice sinmişti.”

“Baña virdi vü bile **büyimişüz** / Ta‘āmı yiyicek bile yimişüz” [74a/2307] “Bana verdiği ile birlikte büyüdü, yemeğimizi bile birlikte yedik.”

“**Qılıç** elde qalhanı yapındılar / **Quzı** emişür bigi **depindiler**” [83b/2581] “Kılıçları ellerine alarak kalkanı da siper yaptılar, kuzuların hep birlikte emişmeleri gibi tepindiler.” “**Çeri depünüp** koparıcaq tozı / Felekde yaşurdı güneşün yüzi” [89a/2745] “Asker saldırıya geçip tozu toprağa karıştırınca gökyüzünde güneşin yüzü de kaplandı.”

“**Çıkarırdı** ılduz gözini sünü / Aşınurdı **depışmegin** üzegü” [84b/2591] “Yıldız, gözünü süngü gibi çıkarırdı, üzengi çok hareket ettiği için aşınırdı.”

“Bugün başuma geldi bir müşkil iş / Bu hālūme sen gülme **gösterme diş**” [131a/4039] “Bugün başıma çözüme kavuşturması çok zor bir iş geldi, bu halime sen gülme, sırtma!”

“Ve ger qandadıgını işideven / Gülem oynayam **dişim ısdavan**” [124b/3847] “Ve eğer onun nerede olduğunu duyarsam, dişlerimi göstererek gülerim, oynarım.”

“Girü qaşır u gözleri qan **döner** / Şanasın ki oda düşüpdür yanar” [69a/2167] “Tekrar öfkelenir ve gözleri kan çanağına döner, sanırsın ki ateşe düşüp yanarsın.”

“**Elin eñegine uraban** turur / Ne kim ‘aybum olsa yüzüme urur” [184b/5653] “Elini çenesine dayayarak durur ve her ne ayıbım olursa onu yüzüme vurur.”

“Velī çünki oğluñ yirünge qala / Nite her bir ādem **fuzullıq kıla**” [172b/5256] “Ama oğlun senin yerinde kaldığı için insanlar nasıl aykırı davransın?”

“Dilin tutduğınca kişi dinç olur / Ve ger ni qamu halka **gülinç olur**” [120b/3685] “Kişi dilini tuttuğunda huzur içinde yaşar ve eğer böyle davranmazsa tüm halkın önünde gülünç duruma düşer.”

“**Gülümsindi** vü saçlarınuñ ucın / Cühüd öñine çözdü üzdi gücin” [107b/3278] “O gülümsedi ve saçlarının ucunu Cühüd’ün önünde çözdü ve onun gücünü çok zayıflattı.”

“**Qız aña delim dürlü hulq eyledi** / Ögüt virdi vü hem eyü söyledi” [115b/3518] “Kız ona türlü türlü iyi davrandı, öğüt verdi ve hem de iyi dileklerde bulundu.” “Bu kez kim cühüdi görem

hulûk idem / Ki bu hulûk ile aldanur çok âdem” [105b/3228] “Bu kez Cühûd’u görünce o kadar iyi davranacağım ki bu iyi davranış ile pek çok insan kandırılır.”

“Niçeme ki ehl ola vü uşlana / Yavuz ite benzer ki key **ışlana**” [104a/3180] “Her ne kadar ehl olsa ve akıllansa çok kötü dövülen köpeğe benzer.”

“**Onar** idi kim fırsat olayıdı / Anı görmege tama geleyidi” [40b/1396] “Fırsat olsaydı iyileşirdi, onu görmeye dama gelseydi.”

“Gözüm açıla **onıla** göynüğüm / Bolay kim birezcük dirile ögüm” [126b/3902] “Gözüm açılsın ızdırabım dinsin, belki birazcık aklım başıma gelir.”

“Velî fazl u tevfiğ senden gerek / Ki **uçınmaya** uçar iken yürek” [72b/2263] “Ama fazilet ve doğruyu bulma yeteneğinin senden gelmesi gerekir ki gönül uçarken korkudan sararmasın.”

“Ol ohtın inen kiçicük şaldum / Çü şonra yigit oldum **ulaldum**” [140a/4291] “O vakitte çok küçücük kaldım, daha sonra delikanlı oldum, büyüdüm.”

2. Birden Fazla Mental Kategoride Yer Alan Açıklama Fiilleri

Türkçenin köklü, dinamik ve işlevsel bir dil olması fiillerin birden fazla anlama sahip olmasını sağlamıştır. “Bu durum mental fiillerde bir fiilin farklı anlam düzeylerinin farklı alt mental fiil türü olmasına ya da bir fiilin aynı anlam düzeyinde birden fazla alt mental türe dâhil olmasına neden olmaktadır” (Hirik, 2018, s. 137). Bu husus mental fiillerde çok katmanlılık olarak değerlendirilmektedir.

2.1. Birden fazla mental kategoride yer alan dilsel açıklama fiilleri

2.1.1. Dilsel açıklama – bilişsel fiiller

Süheyl ü Nev-bahâr'da bu kategoride yer alan 72 fiil tespit edilmiştir: **adın çek-** “adını saymak, anmak, söylemek” (SN, 583); **adını dağın-** “...adını almak, ... adıyla anılmak” (SN, 583); **ad kazan-** “şöhret bulmak, ün salmak” (SN, 584); **‘ahdı şı-** “yeminini bozmak, sözünü yerine getirmemek” (SN, 584); **‘ahd it-** “yemin etmek” (SN, 584); **‘ahd kıl-** “yemin etmek” (SN, 584); **alkış it-** “övmek, dua etmek” (SN, 585); **andı şı-** “yeminini bozmak” (SN, 585); **andı şın-** “yemini bozulmak” (SN, 585); **and iç-** “yemin etmek” (SN, 586); **and vir-** “yemin ettirmek” (SN, 586); **ağıl-** “söylenmek, zikredilmek, hatırlanmak” (SN, 586); **baş götür-** “baş kaldırmak, isyan etmek, şiddetlenmek” (SN, 590); **be-cid dut-** / **be-cid tut-** “üzerine düşmek, ısrar etmek” (SN, 591); **be-cid ol-** “sürekli çalışmak, ısrar etmek” (SN, 591); **bir bil-** “(Tanrı’yı) birlemek, bir olarak tanımak” (SN, 593); **buyruğ ol-** “emir verilmek” (SN, 595); **buyur-** “1. emretmek; 3. söylemek” (SN, 595); **çalup çağır-** “çalıp söylemek” (SN, 597); **çavlan-** “ün salmak, şöhret kazanmak” (SN, 597); **çoğ eyle-** “(sözü) artırmak, uzatmak” (SN, 598); **dâstân it-** “her tarafa duyurmak, yaymak, dillere düşürmek” (SN, 598); **degir-** / **degür-** “1. bildirmek, duyurmak; 2. yetiştirmek, ulaştırmak, bildirmek” (SN, 599); **dilin dut-** “dilini tutmak” (SN, 600); **diline**

yürüt- “içinden geçenleri söz olarak söylemek” (SN, 600); **eyit-** / **eyt-** “demek, söylemek” (SN, 606); **eyitdür-** “söylettirmek, dedirtmek” (SN, 606); **eyü ad bul-** “iyi ad kazanmak, iyi şöhret kazanmak” (SN, 606); **eyü dil vir-** “tatlı söz söylemek, iltifat etmek” (SN, 606); **eyü söyle-** “yumuşak konuşmak, iyi davranmak” (SN, 606); **gögüz ger-** “öğünmek, böbürlenmek” (SN, 608); **güce gör-** “zorlamak, zorla yapmak, zorluk çıkarmak” (SN, 610); **harîf ol-** “arkadaş olmak, arkadaşlık etmek” (SN, 611); **ıgra-** “homurtulu ses çıkarmak” (SN, 612); **icâzet vir-** “izin vermek, müsaade etmek” (SN, 613); **ilen-** “kötü söylemek, küfretmek” (SN, 613); **ilenç al-** “kendisine beddua edilmek” (SN, 613); **in-** “1. vahy olunmak” (SN, 614); **karan-** “lanet etmek, küfretmek” (SN, 618); **karış götür-** “beddua almak” (SN, 619); **karış kar-** “beddua etmek, lanet okumak” (SN, 619); **kavline tur-** “sözünde durmak, sözünü yerine getirmek” (SN, 620); **kavl it-** “sözleşmek, söz vermek” (SN, 620); **kulağını bur-** “kulağını bükme, uyarmak” (SN, 624); **okı-** “1. okumak” (SN, 628); **okın-** “okunmak” (SN, 629); **ögin-** “öğünmek” (SN, 630); **öğütle-** “nasihat etmek” (SN, 630); **öğüt vir-** “nasihat etmek” (SN, 630); **sayuhla-** “sayıklamak” (SN, 633); **şı-** “3. yeminini bozmak” (SN, 633); **şimarla-** “1. tembih etmek, talimat vermek” (SN, 634); **şoruş-** “birbirine sormak” (SN, 634); **söyle-** “konuşmak” (SN, 635); **söyleş-** “konuşmak, görüşmek” (SN, 635); **söylet-** “konuşturmak” (SN, 635); **söz aç-** “konuşmak, anlatmak” (SN, 635); **söze düş-** “konuşmaya başlamak” (SN, 635); **söze gel-** “söylemeye başlamak” (SN, 635); **sözin dut-** “sözünde durmak, sözünü yerine getirmek” (SN, 635); **sözini işit-** “sözünde durmak, yerine getirmek” (SN, 635); **söz kar-** “konuşmak” (SN, 635); **söz şı-** “yeminini bozmak” (SN, 635); **tan-** “danışmak, istişare etmek” (SN, 637); **tanış-** “danışmak, fikir sormak, müşavere etmek” (SN, 638); **umu um-** “dilekte bulunmak, bir şey dilemek” (SN, 643); **uyar-** “uyandırmak” (SN, 644); **yavuzlık şan-** “kötülük dilemek, kötü niyet beslemek” (SN, 649); **yol di-** “yol göstermek, gideceği yönü söylemek” (SN, 652); **yor-** “tabir etmek” (SN, 652); **yüz çevür-** “1. yüz döndürmek, iltifat etmemek” (SN, 654); **yüze ur-** “suçunu yüzüne karşı söylemek” (SN, 654).

“Tutulur dilüm kim vireven cevâb / Bularuñ **adın çekmemekdür** şavâb” [185b/5682] “Ne cevap veririm diye dilim tutulur, bunların adını anmamak sevap olur.”

“Bunu niçe senden saşınur idüm / Bañıl **adını** hem **daşınur** idüm” [37/541] “Cimri adıyla anıldığım halde bunu senden nasıl esirgerdim.”

“**Şazanur** eyü **ad** koyuban gider / Girü kımağa mâlı irküp nider” [10a/294] “İnsan şöhret kazanır bırakıp gider, tekrar müsaade etmeyip bunca malı neden biriktirir.”

“Eline aluban süci kıldı nüş / Didi sizün için **şıdum 'ahdum** uş” [33a/1170] “Süheyl, eline şarap alıp içti, işte sizin için yeminimi bozdum, dedi.”

“Kuluñ **'ahd idüpdür** ki kıanda vara / Şalâ eyleye kamu ile şara” [29b/1061] “Kulunuz hangi şehre varırsa herkesi şehre davet etmeye yemin etmiştir.”

“Atası elini tutup **kıldı 'ahd** / İçürimedük niçe itdükse cehd” [33a/1164] “Babası elini tutup yemin etti, ne kadar çalışıp uğraşırsak içiremedik.”

“Yir öpüp öküş **alkış ider** vezir / Dutup yolu Fağfür'a gider vezir” [27a/998] “Vezir yeri öperek saygı göstererek çokça dua eder, vezir Çin hükümdarına doğru yola çıkar.”

“Didi şanmañuz şeh sözinden geçem / **Şıyam andı** alam süciyi içem” [37a/1289] “Padişahın sözünden vazgeçeceğimi sanmayın, içkiyi alıp içeyim, yeminimi bozayım.”

“Anuñ **andı şınmaya** sinüñ sözüñ / Dañı yigregın anlar ola özüñ” [38a/1318] “Senin sözünle onun yemini bozulmaz, aynı zamanda en iyisini kendin bilirsin.”

“Digil **içmişem and** korhar canum / Gerek ola evvel konuñlık benüm” [28a/1031] “Yemin ettiğim için korkarım de, öncelikle siz benim misafirim olmalısınız.”

“Atam **virdi** evvel öğüt sonra **and** / Baña ol yarar sayru olana kıand” [66b/2098] “Babam önce öğüt verdi sonra da yemin ettirdi, hastaya şeker nasıl faydalıysa bana da o [öğüt] faydalıdır.”

“Kişi eylük itse nite yañıla / Adı dāyim eylük ile **añıla**” [9a/249] “Kişi iyilik yapınca neden yanılısın? Adı her zaman iyilikle anılır.”

“İçümde yanan ‘ışk odı çün **baş götürdi** / Başuma kıaza gör ne ser-encām getürdi” [80b/2488]

“İçimde yanan aşk ateşi isyan ettiği için istemeden başıma neler getirdiğini gör.”

“Velī bellü bildüm bular bunda yoñ / **Be-cid tutdum** [u] bahş iñen oldı çoñ” [88a/2696] “Fakat bunların burada olmadığını anladım, ısrar ettim, pek çok bahseden oldu.”

“**Be-cid oluban** çoñ umagördi ol / Sözümden çıñup kıatına girdi ol” [147b/4525] “O, çok ısrar ederek [çabalayarak] ümitle bekledi, sözümünden çıkıp huzuruna girdi.”

“Anı **bir bilürler** taparlar aña / Dutar yönini kamu andın yaña” [3a/44] “Herkes yönünü ona doğru çevirir ve Allah'ı birleyerek ona taparlar.”

“Ne kim **buyruğ oldıdı** vü itdi ol / Şaķā-ñāne yir yirin eyletdi ol” [121b/3725] “O her ne emrettiyse o gerçekleşti, her tarafa su havuzları yaptırdı.”

“Çü dilegüñ oldur ki gire şara / Bunuñçün yapayum **buyur** bir sera” [38a/1313] “Dileğin onun şehre girmesi olduğu için emret bunun için bir saray yapayım.” “Nite oldı isteyü geldüñ ‘aceb / **Buyur** bilelüm nitedügin sebab” [71a/2212] “Acaba nasıl oldu da isteyerek geldin? Bunun sebebinin ne olduğunu söyle, bilelim.”

“Bu şi'ri eyitdi getürdi dile / Kıpuz **çaldı çağırdı** āvāz ile” [46a/1547] “Anlattı ve bu şiiri söyledi, haykırarak kıpuz çalıp söyledi.”

“Bahādurlıķa **çavlanupdı** adı / Tamağına sığınmışdı çalış dadı” [171a/5216] “Adı kahraman olarak ün salmıştı, savaşın tadı damağına sinmişti.”

“Anuñ mu‘cizâtlarınuñ ħaddi yoñ / Ne ħâcet kim **eyleyeven** sözi **çoñ**” [5a/107] “Onun mucizelerinin sınırı yok, bu durumda sözü uzatmaya gerek yok.”

“Bu fikr ile her birisi gitdiler / Yemen'de bunu **dāstān itdiler**” [41/599] “Bu fikir ile her biri gitti, Yemen’de de bunu her tarafa duyurdular.”

“**Đegirmidük** aña ki şāh añsuzın / Üşendüre kulları çün kendüzin” [29a/1043] “Kendini ve kullarını rahatsız etmemek için bu durumu şaha hemen duyurmadık.” “Baş urur yire vü **degürür** selām / Eger buyurasın diyeven tamam” [51a/1683] “Başını yere koyarak saygı gösterir ve selam verir, eğer emredersen sana her şeyi anlatayım.”

“İlan ağısın kendüye saçmaz / **Dilin dutar** u ağızını açmaz” [8b/234] “Yılan zehrini kendisine bulaştırmaz; dilini tutar ve ağızını açmaz.”

“Velî aħmak oldur ki gönlindekin / **Diline yüridür** diremez ögin” [130a/4016] “Fakat aħmak olan kişi aklını toplayamaz, içinden geçenleri söz olarak söyler.”

“**Eyit** sen nitesi görürsin şavāb / Hele ger varursavuz ola şevāb” [27b/1018] “Sen hangi durumu daha doğru gördüğünü söyle, eğer oraya ulaşırsak daha hayırlı olur.”

“Cihānuñ belāların unıtturur / Ne kim var öginde anı **eyitdürür**” [138a/4239] “Dünyanın sıkıntılarını unutturur, aklında her ne varsa onu sana söylettirir.”

“Ki virmek ile **bulasın eyü ad** / Biliş ola senün ile cümle yad” [20a/811] “Lütfederek iyi şöhet kazanasın, seni tanıyan tanımayan herkes seninle bu sayede tanışmış olsun.”

“Kişi gelse bir nesneyi dileyü / Varından virün yā **virün dil eyü**” [177a/5396] “Kişi bir şey istemek için gelirse, ya kendi malınızdan verin ya da iltifat edin.”

“Naķāşa girü şāh **eyü söyledi** / Ne kim şuçı var idi ‘afv eyledi” [143a/4384] “Şah, Nakkaş’a tekrar tatlı dille konuştu; her ne suçu varsa onu affetti.”

“Aradan çü ol gitdi her birimüz / Bir uca çıñup **gerdük** idi **göğüz**” [118b/3636] “Her birimiz bir yere gittiği için bir tarafa çıkıp kendimizle böbürlenmiştik.”

“Düzüldi vü yilken ħurup sürdiler / **Güce gördiler** köpeye urdılar” [106a/3231] “Hazırlandılar ve yelken açıp gittiler, kayığın küreğine yüklenip zorlukla karşılaştılar.”

“**Ĥarîf olavan** tapudan gitmeyem / İtünven sürüp ħapudan gitmeyem” [49a/1615] “Arkadaşın olayım, yanından gitmeyeyim; senin köpeğinin, yürüyüp kapından gitmeyeyim.”

“Yanın aluban yatup añrar idi / Yavuz it gibi her dem **ıñrar** idi” [133a/4095] “Yanına alarak yere yatıp yuvarlandı, kötü köpek gibi her zaman homurtulu ses çıkarırdı.”

“Naķāşa **icāzet virür** şāh-ı Çîn / Ki ol arayı yapa ola yañın” [38b/1333] “Çin hükümdarı, o yeri kendine yakın yapması için Nakkaş’a izin verir.”

“Ben ol yigide hergiz **ilenmedüm** / Hem öldürmedüm eyle kılınmadum” [79a/2443] “Ben o yigide asla kötü söz söylemedim, onu hem öldürmedim hem de öyle herhangi bir davranışta bulunmadım.”

“Dilerseñ ki bulasın öküş güvenç / Gerek kimseden **almayasın ilenç**” [9b/268] “Eğer istersen çok sevinç duyarsın, kimseden beddua almamalısn.”

“Ki levlāk anuñ şânına **indidi** / Le-‘amrük başı üzre tāk indidi” [6a/143] “Çünkü levlāk² onun şânına indirilmişti, Le-‘amrük başı üzerine taç olarak indirilmişti.”

“Öküş t̄ali‘ine **ķaranur** idi / Gözinüñ katında ķara nūr idi” [79b/2460] “Kötü kaderine çok lanet ederci, gözünün önünde kara bir nur olmuştu.”

“Oğul kim atadan **götüre ķarış** / Göge ağsa yir bulmaya bir ķarış” [171b/5233] “Babadan beddua alan oğul, göge yükselse orada bir karış yer bulamaz.”

“Diler kim benüm göñlümi araya / Nidem ger baña ol **ķarış ķara** ya” [171b/5231] “Benim gönlümü almak ister, ya bana beddua ederse ne yaparım.”

“Çü **ķavl itdünüz ķavle tırmaķ** gerek / Şaruñ terkinı bugün urmaķ gerek” [30b/1094] “Söz verdiğiniz için sözünüzde durmalısınız; bugün şehri terk etmeniz gerekir.”

“İşķ öğredür edeb kişiye ille ķaķıyup / Bencileyin kimesne **ķulağını burmadı**” [42a/1435]

“Aşk, kişiye mutlaka edebi öğretir, böyle öfkelenip hiç kimseyi benim gibi uyarmadı.”

“Ola kim **okıyup** du‘ā kılalar / Emek yidüğümüzi çün bileler” [11b/340] “Belki emek verdiğimizizi bildikleri için bize dua ederler.”

“Anı Tangrı nite revā göredi / Hākīm **okınur** āhir hem bir adı” [111b/3412] “Onun isimlerinden biri de olan Hākīm ismi okunduktan sonra Allah onu nasıl revâ görür?”

“Taş aldı göğüsün döginür idi / Unutdı anı kim **öginür** idi” [80a/2473] “Yerden taş alıp kendi göğsüne vururdu, onu unuttuğu için övünürdü.”

“**Öğütlerler** idi ki ‘aķluñı dir / Yime guşsa kim kişiye guşsa yir” [59a/1890] “Bana aklını başına topla kaygılanma, çünkü kişiye kaygı öldürür diye öğüt verirlerdi.”

“**Öğüt virdi** birkaç u didi dañı / Dimezven ki sen t̄ali‘üne ķaħı” [45a/1522] “Birkaç öğüt verdi ve sen talihine öfkelen diyemem diye ekledi.”

“Uyur olsa nā-geh **sayuħlar** idi / Süheyl-i Yemen diyü yuħlar idi” [32a/1138] “Uyuyor olsaydı birdenbire sayıklardı, Yemenli Süheyl diye uyuklardı.”

“İki and içüp durur işbu kişi / Eger **şır** ise yile gider işi” [37b/1310] “İşte bu kişi iki kez yemin etmiştir, eğer yeminini bozarsa işi heba olur.”

² “Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım” kudsî hadisini telmihen dıvan edebiyâtında çok kullanılır. (<https://lugatim.com/s/LEVL%C3%82K%E2%80%9393LEVL%C3%82KE> Erişim Tarihi: 07.12.2024)

“**Şımarladı** dağı bana ol yigit / Ki Fağfûr'a baş koyubanın eyit” [27b/1010] “O yiğit bana Çin hükümdarına başını yere koyarak saygı göster diye tembih etti.”

“Biri birümüz ile ırışmışuz / Hikâyetlerümüzü **şoruşmışuz**” [170a/5193] “Birbirimizden uzaklaşmışız, hikayelerimizi birbirimize sormuşuz.”

“Gelicek sarâyına fağfûr-ı Çîn / Kızı anasıyla **söyler** için” [36b/1272] “Çin hükümdarı, sarayına gelecek, kızı annesiyle bu konu hakkında konuşur.”

“Yemen kavmi bir yaña vü şâh-ı Çîn / Çerisiyle **söyleşür** ol için” [84b/2600] “Çin hükümdarı bir taraftan Yemen kavmi bir diğer taraftan askerleriyle onun için görüşürler.”

“Ki bir göreyim bunu **söyledeyim** / Bilem iş nedür bārī soyladayım” [72a/2243] “Bunu konuşturup bir göreyim, en azından işin ne olduğunu denetleyeyim.”

“Didi bağla bilün **sözün açmağa** / Bahâne getürme turup kaçmağa” [158b/4852] “Hikâyelerini anlatmaya hazırlan, kaçıp gitmek için bahane bulma, dedi.”

“Huşûşâ ki söz kolayın bileler / **Söze düşicek** gör neler kılalar” [59b/1902] “Özellikle uygun söz söylemeyi bilirler, konuşmaya başladıklarında neler yaptıklarını gör.”

“Benüm bigi olur ki yoğdur bilüm / **Söze gelmege** nite vara dilüm” [133b/4117] “Benim gibi olan akılsız yoktur ki dilim nasıl söylemeye başlasın?”

“İş idindi kendüzine anşuzın / Dilegince vardı vü **dutdı sözün**” [105a/3212] “Bunu birden kendisine iş edindi, isteğine ulaştı ve sözünde durdu.”

“Saña dağı bir hafta güymek gerek / **Sözümü işitgil** budur yigrek” [106b/3255] “Sen de bir hafta beklemelisin, sözümü dinle, en iyisi budur.”

“Buyurur iseñ ben aña varayım / Anuñ ile kaç dürlü **söz karayım**” [88a/2702] “Emredersen ben ona gideyim, onunla çeşitli şekilde konuşayım.”

“Baña ne yaraşurdı içmek süci / Velî **şımadum söz** götürdüm güci” [34a/1200] “İçki içmek bana nasıl yakışırdı, ama yeminimi bozmadım sıkıntıya katlandım.”

“Ol arada kim bir eyü yir görem / Şehe **tanam** u anda bünyâd uram” [38a/1315] “Oralarda iyi bir yer görürsem şaha danışayım ve orada saray inşa edeyim.”

“Hemân lahza nağkaş vardı şara / Vezîre **tanışdı** ki şâha vara” [30b/1090] “Nakkaş, o anda şehre vardı, şahın huzuruna varmak için vezire danıştı.”

“Aña şıgınuñ buldı **umu uman** / Yanar od içinde gül ü yâsemen” [4a/77] “Ona sığınanlar dilekte bulundular, gül ve yasemin ateş içinde yanar.”

“Birez öñden uyandıdı Nev-bahâr / Süheyl'i **uyardı** didi zinhar” [60a/1923] “Nev-bahâr , biraz erken uyanmıştı, Süheyl'i zinhar diyerek uyandırdı.”

“**Yavuzlık sanan** saña key gelmesün / Saña düşmân olana dost olmasun” [144a/4421] “Sana kötü niyet besleyen kişiye iyilik gelmesin, sana düşman olana dost olmasın.”

“Eger sen aña **yol diyüviresin** / Anuñ ğuşasını yiyüviresin” [115a/3511] “Eğer sen ona yol gösterirsen, onun sıkıntısını çekersin.”

“Düşümde seni her gice görmişem / Şükür oldı hayr ile kim **yormışam**” [152b/4674] “Her gece seni rüyamda gördüm, hayra yorduklarım, şükürler olsun ki gerçekleşti.”

“Kişinüñ olur olsa hâli za‘îf / Kāvî **yüz çevürürmiş** andan harîf” [135a/4155] “Kişinin durumu zayıflarsa, güçlü dostları ondan yüz çevirmiş.”

“Kişiler yolu toĝru varmaz olur / Ulular şuçı **yüze urmaz** olur” [86a/2639] “Küçük insanların yolu doğru yere ulaşmaz, büyük insanlar ise kişinin suçunu yüzüne söylemez.”

2.1.2. Dilsel açıklama – duygu fiilleri

Süheyl ü Nev-bahâr'da bu kategoride yer alan 5 fiil tespit edilmiştir: **burnını sı-** “gururunu kırmak” (SN, 595); **göñül yıķ-** “kalp kırmak” (SN, 609); **iñile-** “inlemek, sızlanmak” (SN, 614); **saķalına gül-** “alay etmek” (SN, 632); **şuçını dile-** “2. özür dilemek” (SN, 635).

“Anı kim diler eyleye ‘ışķ esîr / Eñ öñdin fuzullıķda **burnını sı**” [63a/1989] “Aşķa esir olmayı dileyen kişi, ilk önce fazla böbürlenene gururunu kırsın.”

“Gücün çün yiter **yıķma** yapĝıl **göñül** / Sözüñ çün geçer ivme söyle anıl” [9b/274] “Gücün yeterse gönül yıķma, gönül yap; sözün geçtiĝi için acele etmeden söyle, hatırlan.”

“Belâ çekdüñ **iñilemegil** yiter / Ki çok var belâ birbirinden biter” [135a/4163] “Birbirinden daha beter belalar olduĝunu bildiĝin için sıkıntı çektin, artık sızlanma yeter.”

“Anı daķı yirinde hem bulmadı / **Saķalına güldi** vü iş bilmedi” [80a/2472] “Onu da yerinde bulamayınca alay etti ve ne yapacaĝını şaşırđı.”

“Dirişdürdi saçın **diledi suçın** / Güle güle âh gitdi ol mäh-ı Çîn” [50b/1669] “Saçını topladı, özür diledi, ah o Çin ülkesinin ayı neşeyle gitti.”

2.1.3. Dilsel açıklama – duyu fiilleri

Süheyl ü Nev-bahâr'da bu kategoride yer alan 3 fiil tespit edilmiştir: **dili çüri-** “konuşma yeteneğini yitirmek” (SN, 600); **dili söyle-** “konuşma gücü olmak” (SN, 600); **yayıl-** “duyulup ağızdan ağıza söylenmek” (SN, 649).

“Dil anlayanuñ **dili çürimeye** / Sözi düzenüñ aĝzı ķurımaya” [12a/362] “Sözü anlayan kişinin konuşma yeteneĝi gitmesin, söz yazan kişinin aĝzı söz söyleyemeyecek duruma düşmesin.”

“Eyâ da‘vîden ki vardur bilüm / Gözüñ görür [ü] uşda **söyler dilüm**” [4a/84] “Ey insanlar! benim de konudan haberim vardır, gözüm görür ve işte konuşma gücüm vardır.”

“Bizüm ucumuzdan bu hoş dāstān / Cihānda meger **yayıla** bir zamān” [11b/339] “Bu güzel destan bizim sayemizde ancak bir zaman sonra dünyada duyulup ağızdan ağıza yayılır.”

2.1.4. Dilsel açıklama - bilişsel – duygu - fiilleri

Süheyl ü Nev-bahâr'da bu kategoride yer alan 11 fiil tespit edilmiştir: **barış-** “2. uyuşmak, anlaşmak, hoşlanmak, imtizaç etmek” (SN, 589); **dağ dut-** “kusur bulmak, ayıplamak, kınamak” (SN, 598); **gümürden-** / **kömürde-** / **kömürden-** “homurdanmak” (SN, 610; 624); **kına-** “ayıplamak” (SN, 622); **melāmet it-** “kınamak, ayıplamak” (SN, 626); **şan-** “2. istemek, dilemek” (SN, 632); **şuçını dile-** “1. suçunun bağışlanmasını istemek” (SN, 635); **tağ dut-** “kusur bulmak, ayıplamak, kınamak” (SN, 637); **ulula-** “saygı göstermek, tazim etmek” (SN, 643); **yüzün yire sür-** “bağışlanmasını dilemek” (SN, 654); **yüzi üstine baş-** “aşağılamak” (SN, 654).

“Karanlılıkla çü **barışdı** ay / Ne hoş nûrı dutmağa buldı kolay” [8a/185] “Karanlıkla ay anlaştığı için iyiliğin ışığını tutmak artık ne kadar kolaylaştı.”

“Bu nazma eger kimse **dutarsa dağ** / Söz uzandığıçün yiridür [çü] hağ” [184a/5629] “Eğer biri bu nazma kusur bulursa, söz uzadığı için doğrudur.”

“Ayağı birağdı hem itdi eyü / Göñüldi **gömürdeni** vü söylenü” [73b/2297] “İçki kadehini bıraktı ve böylece iyi de yaptı, söylenerek ve homurdanarak yüzünü döndürdü.” “Ağıdurdı yaşlarını yüzine / **Kömürdeyüp** eydürdi kendüzine” [132a/4077] “Gözyaşlarını yüzüne akıttırdı; kendi kendine homurdanıp söylenirdi.”

“Revā olmaya kimseyi **kınamak** / Nite kim ağu içmegi şınamak” [135a/4157] “Birini kınamak uygun değildir, nasıl ki zehir içmeyi demek de.”

“Beni **melāmet iden** ‘ışkıçün ‘aceb şanı / Bu ‘ışk meclisine bir oğuş bugün anı” [35a/1222] “Beni aşk için kınayan acaba nerededir? Bu aşk meclisine bugün onu bir çağırın, davet edin.”

“Ata ne yavuzlık **şana** oğluna / Ataya nedür cānı vü oğlı ne” [98b/3011] “Baba, oğluna nasıl kötülük ister? Baba için canı neyse oğlu da odur.”

“**Şuçunuzu** ben **dileyem** yanıdam / Girü döndürem şāhı alam gidem” [87a/2670] “Ben şahtan suçunuzun bağışlanmasını isteyeyim; onu geri döndürerek alıp gideyim.”

“Yarar ger ‘ayblayan u **tağ dutan** / Çü bilür ki bustān içinde biten” [182b/5587] “Ayıplayan ve kınayanın olması faydalıdır, çünkü kişi bahçenin içinde olan şeyleri bilir.”

“Elin duta geldi Süheyl’e degin / Ağırlar idi zîre gerek kim **ululayu**” [26a/970] “Süheyl’e kadar elini tutarak geldi, zira yüceltmesi gerekirmiş gibi ağırlardı.”

“Örü tırabanın ovar gözini / **Sürer** şâh öninde **yire yüzini**” [35b/1249] “Ayağa kalkıp gözünü ovuşturur, şahın önünde bağışlanmasını diler.”

“Cühûd eydür iki gözüm üstine / Tutam buyruğun **baş yüzüm üstine**” [99b/3033] “Cühûd başüstüne dedi, emrini yerine getireyim, beni aşağıla.”

2.2. Birden fazla mental kategoride yer alan görsel açıklama fiilleri

2.2.1. Görsel açıklama – bilişsel fiiller

Süheyl ü Nev-bahâr'da bu kategoride yer alan 32 fiil tespit edilmiştir: **az-** “3. sapkınlığa düşmek” (SN, 588); **başınç it-** “zulmetmek, tazyik etmek” (SN, 590); **belür-** “belirmek, belli olmak, ortaya çıkmak” (SN, 591); **belürt-** “göstermek, ortaya çıkarmak” (SN, 591); **boyun (boyın) dut-** “1. boyun eğmek, rıza göstermek 2. nazlanmak” (SN, 594); **boyun tart-** “kendini geri çekmek, nazlanmak” (SN, 594); **delü ol-** “delirmek” (SN, 599); **delür-** “delirmek” (SN, 599); **dimâğı kuru ol-** “sersemleşmek” (SN, 600); **dimâğı ter it-** “sarhoş etmek, kendinden geçirmek” (SN, 600); **dimâğı ter ol-** “sarhoş etmek, kendinden geçirmek” (SN, 600); **el ayağ ur-** “ısrar etmek, tepinmek” (SN, 604); **elin götür-** “dua etmek için ellerini kaldırmak” (SN, 605); **elin yüzine ur-** “dua ederken elini yüzüne kapamak” (SN, 605); **esri-** “sarhoş olmak” (SN, 606); **gözini aç-** “kendine gelmek, ayılmak” (SN, 609); **ilerü gel-** “öne çıkmak, ortaya çıkmak” (SN, 613); **ilerü götür-** “öne çıkarmak, öncelik vermek” (SN, 613); **iş eyle-** “kötülük yapmak” (SN, 615); **işitmeze ur-** “duymuyormuş gibi davranmak” (SN, 616); **kabar-** “şiddetlenmek” (SN, 616); **kabart-** “şiddetlendirmek” (SN, 616); **kendüzine gel-** “kendine gelmek, ayılmak” (SN, 621); **kendüzini yavu kıl-** “kendini kaybetmek” (SN, 621); **kendüzin unıt-** “kendini kaybetmek” (SN, 621); **kılı iki yar-** “çok dikkat etmek, çok dikkatli davranmak” (SN, 622); **kılınç eyle-** “alçak gönüllülük göstermek, yaltaklanmak” (SN, 622); **kılınç it-** “alçak gönüllülük göstermek, yaltaklanmak” (SN, 622); **kolayın gözet-** “uygun biçimde davranmak” (SN, 623); **ögi tağıl-** “aklı dağılmak” (SN, 630); **ögi yayın-** “aklı dağılmak” (SN, 630); **örüş-** “belirmek” (SN, 631).

“Yimek içmek ü okımağ yazmağ / Yigirek ki dünyâ koyup azmağ” [10b/307] “Yemek, içmek ve okumak, yazmak; dünyadan vazgeçip, sapkınlığa düşmekten daha iyidir.”

“Geh urdum kılıç u geh itdüm kılınç / Komadum ki **idile** güç ü **başınç**” [176a/5366] “Bazen savaştım ve bazen alçak gönüllülük gösterdim; haksızlık yapılmasına ve zulüm edilmesine izin vermedim.”

“**Belürmeyecegez** şer ü şûr ucı / Bu şîrîn ki tatlu içeler acı” [145a/4448] “Başta kötü mü yoksa kötüye yakın mı olduğu belli olmayınca acıyı tatlı niyetine içerler.”

“Kişinûñ ne kim var ise niyyeti / **Belürdür** budur ulu hâşıyyeti” [138b/4249] “Kişinin var olan niyetini ortaya çıkarır, en büyük niteliği budur.”

1. “Cühûd ol didüğine **dutdı boyun** / Ne bilür kim oynayısardı oyun” [99b/3046] “Cühûd, söylediği her şeye boyun eğdi, ona oyun oynadığını nereden bilebilirdi?” 2. “Gönül kâpucı eyle oynar oyun / Ki baş koşduğun bilse **dutar boyun**” [43a/1465] “Gönül çalan öyle oyun oynar ki canla başla bir işin üzerinde durduğunu bilse nazlanır.”

“Naķāşa Süheyl eydür iy bilgîlü / Eger çäre kılmazsañ **oldum delü**” [40a/1377] “Süheyl, Nakkaş’a, “Ey bilgîli kişi! Bir çare bulmazsan deliririm, der.”

“Kopuzına ol lahza kim el ura / Niçe uşlu kişi gerek **delüre**” [36b/1275] “O anda kim kopuzunu çalmaya başlasa, nice akıllı insanın delirmesi gerekir.”

“Çağırmağdan oldı dimāğı kıru / Topuğına şu indi tûru tûru” [110b/3384] “Bağırmaktan sersemleşti ve ayakta durmaktan çok yoruldu.”

“Ki çengün āvâzı **dimāğımı ter** / **İdüpdi** perîler ulusı meger” [114b/3491] “Çengin sesi beni kendimden geçirmişti, meğer perilerin en yücesi de oradaymış.”

“**Dimāğı ter oldı** uyısa gerek / Nite bile öykiniserdür kürek” [109b/3358] “Kendinden geçti, uyumalıydı, kürek bele [tarım aleti] nasıl özenecek.”

“**El ayağ uрам** baş taşa yaştanam / Dürişem varam yârumı isteyem” [154a/4714] “Taşı yastık edinerek ısrar edeyim, uğraşayım gidip sevdiğimi isteyeyim.”

“Görür oğlı naķķaş ile oturur / Du‘ā eyler iki **elin götürür**” [14b/651] “Oğlunun Nakkaş ile oturduğunu görünce iki elini açarak dua eder.”

“Bunı didi **urđı elin yüzine** / Du‘ā eylediler şehün sözine” [31/452] “Dua ederken elini yüzüne kapadı, Şahın söylediklerine dua ettiler.”

“Üçi dağı bir demde **esridiler** / Anuñ gönli hoş lâ-şek anı diler” [75a/2333] “Üçü de aynı anda sarhoş oldular, onun kendi gönlü de şüphesiz onu arzu eder.”

“**Açup gözünü** zâr zâr inledi / Atası ol inledügin dinledi” [37/536] “Kendine geldiğinde ağlayıp inledi, babası onun inlemesini dinledi.”

“Vezîre buyurdı **ilerü gele** / Bir iki dağı hâş kişisi bile” [24b/925] “Vezire ve önder olan bir iki kişiye birlikte öne çıkmalarını emretti.”

“Müsülmanlık işin **ilerü getür** / Müsülmân olıgör ferâgat ötür” [4b/91] “Müslümanlığa öncelik ver; Müslüman olup her şeyden vazgeç.”

“Buyuram saña bir **iş eyleyeler** / Ki ‘ibret kıla anı söyleyeler” [90a/2773] “İbret alınsın ve ibret alınan şeyi uzun yıllar konuşsunlar diye sana kötülük yapmaları için emir vereceğim.”

“Şâhid-bâzlık idüp eydür ahı / **İşitmeze urmağıl** inen dahı” [110b/3386] “Ey sevdiğim, Güzellerle oynayıp beni çok da duymuyormuş gibi davranma, der.”

“Gice hem irişdi vü kıarardı kıaş / Dahı varduğınca **kabardı** savaş” [84a/2588] “Karanlık basıp gece yaklaştıkça savaşı daha da şiddetlendi.”

“Deberdürler idi güç ile savaşı / **Kabardurlar** idi savaşı olsa baş” [140a/4296] “Haksızlık ve savaşı araştırırlardı, savaşı kumanda etse şiddetlendirirlerdi.”

“Biri dir görindi perî gözine / Gül-âb ile yuñ **gele kendüzine**” [37/533] “Biri, perinin kendisine göründüğünü gül suyu ile yıkanırsa kendine geleceğini der.”

“Bayık bildi kim gördi ol yüzini / Göricek **yavu kıldı kendüzini** [44b/1503] “Onun yüzünü görünce kendini kaybedeceğini şüphesiz ki bildi.”

“Serâsîme vü **unıdup kendüzin** / Yağa yırtup u göge diküp gözin” [136a/4185] “Sersem bir şekilde ve kendini kaybederek yakasını yırtıp gözlerini göge dikmişti.”

“Velî sözi senden işitdüm ılı / Bu ma’nide uş **iki yardım kılı**” [54b/1767] “Fakat senden tatlı söz işitince bu anlamda çok dikkatli davrandım.”

“Şu denlü **kılınç eyledi** Nev-bahâr / Ki utandı şeh tıtdı gönli kıarâr” [70a/2189] “Nev-bahâr o kadar alçakgönüllülük gösterdi ki şah utandı; gönlü huzur buldu.”

“Süheyl ile key dost olmış idi / **Kılınç idüben** gönlin almış idi” [169a/5161] “Süheyl ile çok iyi dost olmuştu; alçak gönüllülük gösterip onun gönlünü almıştı.”

“Kıolay sözler ile dirilse gerek / **Kıolayın gözeden** ola yigrek” [8a/182] “Uygun sözler ile yaşamak gerek, uygun biçimde davranan olmak en iyisidir.”

“Gemisine yügürdi delü bigi / **Tagıldı** vü diremez idi **ögi**” [130b/4027] “Deli gibi gemisine koştu; aklı dağıldı ve kendine gelemeydi.”

“Süheyl'ün ünin işidüp Nev-bahâr / **Yayındı ögi** gitdi andan kıarâr” [42a/1438] “Nev-bahâr, Süheyl'in sesini işitince aklı başından gitti; o yüzden sabrı kalmadı.”

“İrişdi gice vü **örüşdi** girü / Şafak kıızıl oldu vü benzi şaru” [93b/2873] “Gece tekrar belirmeye başladı; şafak kızılaştı ve onun benzi sarardı.”

2.2.2. Görsel açıklama – duyu fiilleri

Süheyl ü Nev-bahâr'da bu kategoride yer alan 4 fiil tespit edilmiştir: **elin gögsine ur-** “elini göğsüne koyup dinlemek, yoklamak” (SN, 605); **kadeh götür-** “kadeh kaldırmak, içki içmek” (SN, 616); **ohşa-** “1. okşamak” (SN, 628); **yep-** “okşamak” (SN, 650).

“Kaçan kim **elüm gögsine ururam** / Yavuz ahlaram hâlini görürem” [17a/718] “Ne zaman elimi göğsüne koyup dinlesem durumunun kötü olduğunu görür anlarım.”

“Ol ikisi bir gün oturur iken / **Kadeh** dost-kânî **götürür** iken” [144b/4426] “O ikisi bir gün otururken büyük kadehle kadeh kaldırırken.”

“Gehî **ohşar** u gâh gâh incidür / Cefâ ‘âdeti cevri kılınıcıdur” [87b/2682] “O bazen okşar ve bazen incitir, incitme onun adeti zulüm ise onun davranış biçimidir.”

“Çü âdem tenin bisleye çok **yep** / Sığır bigi çoğ yata vü uyıya” [76a/2359] “İnsanoğlu bedenini okşayarak (istediğini yaparak) çok besler, sığır gibi çok yatar ve uyur.”

2.2.3. Görsel açıklama – duyu fiilleri

Süheyl ü Nev-bahâr'da bu kategoride yer alan 34 fiil tespit edilmiştir: **başın taşa ur-** “başını taşlara vurarak dövünmek” (SN, 590); **beliñle-** “korku ile sıçramak, irkilmek” (SN, 591); **beniz aldur-** “benzi atmak, korkudan sararmak” (SN, 592); **cüş kıl-** “coşmak, alevlenmek” (SN, 596); **dögün-** “dövünmek” (SN, 601); **gögüsün dögin-** “göğsüne vurmak, dövünmek” (SN, 608); **gönül kap-** “gönül almak” (SN, 609); **gönül yap-** “gönül almak” (SN, 609); **gözi tol-** “ağlayacak duruma gelmek” (SN, 609); **gözi yaş tol-** “ağlamak” (SN, 609); **hurüş kıl-** “2. köpürmek, coşmak” (SN, 611); **ırış-** “1. yorulmak, bunalmak, bayılacak duruma gelmek” (SN, 612); **içi kop-** “çok heyecanlanmak” (SN, 613); **iligi kurı-** “çaresizlik içinde bunalmak” (SN, 614); **kanı kaç-** “kanı çekilmek” (SN, 618); **kanlu yaş dök-** “çok ağlamak” (SN, 618); **kan yaşın ağla-** “kanlı yaşlar dökmek” (SN, 618); **kapış-** “sıkıca tutmak, sarılmak” (SN, 618); **kapusına baş ko-** “saygı göstermek” (SN, 618); **kapusını öp-** “saygı göstermek” (SN, 618); **kaş büz-** “kaşını çatmak” (SN, 619); **kaşı karağı açıl-** “yüzü gülmek” (SN, 619); **kaş karak çat-** “surat asmak” (SN, 619); **koç- ~ koş-** “kucaklamak, sarılmak” (SN, 623, 624); **koçış- ~ koçuş-** “kucaklaşmak, sarmaşmak” (SN, 623); **şağı sağ-** “ağlayıp inlemek” (SN, 632); **tahsîn it-** “takdir edip alkışlamak” (SN, 637); **tonın yırt-** “acı ve üzüntüyle elbisesini parçalamak” (SN, 640); **tosna-** “somurtmak, surat asmak” (SN, 640); **urun-** “kendi kendine vurmak, dövünmek” (SN, 643); **yağa yırt-** “üzüntüyle gömleğinin yakasını parçalamak” (SN, 646); **yüz burtar-** “yüzünü buruşturmak” (SN, 654); **zârlıh it- / zârlıh it-** “ağlayıp inlemek” (SN, 655); **zarıncı-** “ağlayıp sızlamak, yana yakıla ağlamak” (SN, 655).

“Bıñardan şon uç nice kaçurduğın / **Başın taşa** ol demde kaç **urduğın**” [162a/4946] “Sonunda kızı pınardan nasıl kaçırıldığını, o anda kaç kez başını taşlara vurarak dövündüğünü...”

“Ki şardan yaña kıpıdı gavğa kıtı / **Belıleyü** tırdı vü bindi atı” [117b/3584] “Şehrin olduğu tarafta şiddetli bir kavga olduğu için korku ile sıçrayarak durdu ve atına bindi.”

“Baña şindi çi kırudur çi deniz / Hıç **aldurmazam** kışhubanın **beniz**” [125a/3860] “Şimdi beni ne deniz ne korkutur, korkarak asla benzim atmaz.”

“Bir iki kıadeh çün Süheyl itdi nüş / Girü ‘ışık odı **kıldı** içinde **cüş**” [34b/1219] “Süheyl bir iki kadeh içki içtiği için tekrar aşk ateşi içinde alevlenmeye başladı.”

“**Dögü**ndi delim ü urundı öküş / Yine tãli‘ine yirindi öküş” [179b/5499] “Kendi kendine çok dövündü, yine talihine çok kederlendi.”

“Taş aldı **gögüs**in **döginür** idi / Unutdı anı kim öginür idi” [80a/2473] “Yerden taş alıp kendi göğsüne vururdu, onu unuttu ki övünmeye başladı.”

“Kolin açdı vü kıoçdı kıtı kıtı / **Göğül kıapmağa** key bilürdi yatı” [54b/1770] “Kollarını açtı ve onu sıkı sıkı kucakladı, gönül alma işini çok iyi bilirdi.”

“Gücün çün yiter yıkıma **yapğıl göğül** / Sözün çün geçer ivme söyle anıl” [9b/274] “Gücün yettiği için gönül yıkma, gönül yap! Sözün geçtiği için acele etmeden söyle, hatırlan.”

“**Tolup gözleri** indi yaş yüzine / İçin söyledi kendü kendüzine” [35/506] “Gözleri dolup yüzüne yaş indi, kendi kendine içinden söyledi.”

“İşitdi atası vü oldu melül / **Gözi yaş toluban** didi iy oğul” [18b/764] “Babası işitti ve üzüldü, ağlayarak ey oğul, dedi.”

“Şehün başı sücile olmışdı hoş / İşitdi [vü] kıağıdı **kıldı hurüş**” [34b/1211] “Şah içki ile sarhoş olmuştu, işitti, öfkelenildi ve deliye döndü.”

“Gide gide şöyle **ırışdıydı** / Kı deniz kenârına ırışdıydı” [95b/2932] “Gide gide yorgunluktan bayılacak duruma gelmişti; nihayet deniz kıyısına ulaştı.”

“Sen âh idicek **kopdı** kıtı **içüm** / Ne oldu eyit bir bileyim suçum” [63b/2012] “Sen, âh edince çok heyecanlanıp korktum, suçumun ne olduğunu söyle de bileyim.”

“Baña oldu ol uyğudan dınçlık / Sünügüm içinde **kıurıdı ilik**” [95a/2921] “Çaresizlik içinde bunaldım, O uykudan bana rahatlık geldi.”

“Naķaş gördi vü kıarşıladı anı / Vezırün kıaşıyup **kıaçupdı kıanı**” [85a/2613] “Nakkaş veziri gördü ve onu karşıladı, öfkelenildiğinden vezirin kanı çekilmişti.”

“Süheyl’ün gözin gördi ol dem naķāş / Ki **dökmişdi** siller bigi **kanlu yaş**” [48b/1608] “Nakkaş, o anda Süheyl’in seller gibi çok ağladığını gördü.”

“Bunı didi vü **kan yaşın ağladı** / Gelincük bigi yüregın tağladı” [63b/2010] “Bunu dedi ve kanlı gözyaşı döktü, gelincik gibi yüreğini dağladı.”

“Degül ‘ayb saçuma yapışduğun / Ya qarvanduğun u yā **ķapışduğun**” [54b/1756] “Saçıma tutunman ya da sıkıca sarılman ayıp değildir.”

“Süheyl eydür indi tapusına sen / Girü var u **baş ķo ķapusına** sen” [66b/2095] “Süheyl, sen şimdi tekrar huzuruna var ve ona saygı göster, dedi.”

“Gelürsen ki toylayavan tapunı / Varup şara **öpevenin ķapunı**” [29b/1068] “Gelirsene size ziyafet veririm, şehre varıp saygı gösteririm.”

“Ki Tangrı’dan ümmîzünjî üzesin / **Ķaşun büzmez** isen işün düzesin” [163a/4973] “Allah’tan ümidini kesmez, kaşını çatmazsan işini yoluna koyarsın.”

“Senün yoldaşun yoh durur yarağun / Nitesi **açıla ķaşun ķarağun**” [139a/4267] “Senin yol arkadaşın ve hazırlığın yoktur, yüzün nasıl gülsün!”

“Gice gündüz işiyidi ağlamak / Açılmazdı **çatmış** idi **ķaş ķarak**” [92b/2852] “İşi gece gündüz ağlamaktı; surat asmıştı, düzelmezdi.”

“Ķolın açdı vü **ķoçdı** ķatı ķatı / Gönül ķapmağa key bilürdi yatı” [54b/1770] “Kollarını açtı ve sıkı sıkı sarıldı; gönül alma yolunu iyi bilirdi.”

“Yiyüp içüp esridiler yatdılar / **Ķoçuşdılar** u döşege batdılar” [60a/1920] “Yiyip içip sarhoş oldular, yattılar; birbirlerine sarılıp yatağın içine gömüldüler.”

“Giderdi ümîzin Ħaķ’a bağlayı / Gehī **sağū sağardı** geh ağlayı” [80b/2495] “Bazen ağlayarak bazen de inleyerek ümidini Allah’a bağlayıp giderdi.”

“Sarāyı Süheyl-i Yemen çün gezer / Hemān lahza naķķāşa **taḥsīn ider**” [39a/1355] “Yemenli Süheyl, sarayı gezerken hemen o anda Nakkaş’ı takdir eder.”

“Çü baḥdı şuya gördi kim gölge yoh / **Tonın yırtuban** zārılıḥ kıldı çoḥ” [42a/1443] “Suya bakıp suda gölgenin olmadığını görünce acıyla elbiselerini yırtıp çokça ağlayıp inledi.”

“Dönüp eyle didi Süheyl’e naķāş / Ki bu **tosnayan** oldu üşte yavaş” [50b/1672] “Nakkaş, Süheyl’e dönüp bu somurtan kişi böyle sakinleşti, dedi.”

“Dögündi delim ü **urundı** öküş / Yine tāli‘ine yirindi öküş” [179b/5499] “Çok dövündü; tekrar talihine çok üzüldü.”

“Serāsime vü unıdup kendüzin / **Yaha yırtup** u göge diküp gözin” [136a/4185] “Sersem bir şekilde ve kendini kaybetmiş, üzüntüyle gömleğinin yakasını parçalayıp gözünü göge dikmişti.”

“**Yüzin burtarup** didi naqqâş hey / Ohı atduñ u gizledün ağı yay” [85a/2614] “Yüzünü buruşturup “hey Nakkaş oku attın ve yayı gizledin arkadaşım,” dedi.

“Öküş **zârlıg itdi** kıldı huruş / Didi iy dirîgâ bu kez bildüm uş” [87a/2672] “Çokça ağlayıp inledi ve coştı. Eyvahlar olsun! Bu kez işte anladım, dedi.”

“**Zarıncıduğın** işidüp Nev-bahâr / Didi eyle derd nitmegine yarar” [135a/4160] “Nev-bahâr yana yakıla ağladığını duyunca bu şekilde sıkıntı çekmek neye yarar, dedi.”

2.2.4. Görsel açıklama – duygu - bilişsel fiiller

Süheyl ü Nev-bahâr'da bu kategoride yer alan 34 fiil tespit edilmiştir: **âferîn okı-** “takdir etmek, alkışlamak” (SN, 584); **agzına siñek üş-** “şaşkınlıktan ağzı açık kalmak” (SN, 584); **ayağı tozın sürme idin-** “büyük bir saygı göstermek” (SN, 588); **ayağı tozın sürme idin-** “büyük bir saygı göstermek” (SN, 588); **ayın bayın ol-** “şaşıp kalmak” (SN, 588); **az-** “1. yolunu şaşırmak” (SN, 588); **azdur-** “azdırmak, yanıltmak, yolunu şaşırtmak” (SN, 589); **baş ko-** “başını yere koyarak saygı göstermek” (SN, 590); **baş koy-** “başını yere koyarak saygı göstermek” (SN, 590); **baş ur-** “başını yere koyup saygı göstermek” (SN, 590); **baş yire ko-** “önünde saygıyla eğilmek” (SN, 590); **baş yire ur-** “önünde saygıyla eğilmek” (SN, 591); **beglen-** “beylik taslamak, beylik göstermek” (SN, 591); **bilüsin şaşur-** “bildiğini şaşırmak” (SN, 593); **bilüsi şaş-** “bildiğini şaşırmak” (SN, 593); **bilüsi tağıl-** “aklı dağılmak, şaşırmak” (SN, 593); **bilüsi üzül-** “bildiğini şaşırmak” (SN, 593); **dañla-** “hayret etmek” (SN, 598); **küsü eyle-** “küsmek, dargınlık çıkarmak” (SN, 626); **küsü küs-** “darılmak, küsmek” (SN, 626); **senâ kıl-** “takdir etmek, alkışlamak” (SN, 633); **sitâyişle-** “övmek, takdir etmek, alkışlamak” (SN, 634); **ululuk it- / ululuk it-** “büyüklük göstermek” (SN, 643); **ululuk eyle-** “büyüklük göstermek” (SN, 643); **yañıl-** “yanılmak, şaşırmak” (SN, 647); **yirden geç-** “alçalmak, yerin dibine inmek” (SN, 651); **yire baş ur-** “büyük bir saygıyla önünde eğilmek” (SN, 651); **yire yüz sür-** “büyük bir saygıyla önünde eğilmek” (SN, 651); **yir üstine baş ko-** “büyük bir saygıyla önünde eğilmek” (SN, 651); **yir üstine baş ur-** “büyük bir saygıyla önünde eğilmek” (SN, 651); **yol az-** “yolunu şaşırmak” (SN, 652); **yol azdur-** “yolunu şaşırtmak” (SN, 652); **yüzin yire sür-** “saygı göstermek” (SN, 654); **yüzin yire ur-** “yüzünü yere sürerek saygı göstermek” (SN, 654).

“İşiden size **okıya âferîn** / Diyeler ki ahsentü fağfür-ı Çîn” [27b/1022] “Sizi işiten takdir etsin alkışlasın, Çin hükümdarına iyi yaptın desinler.”

“Anuñ boyına toğru hîç düşmeye / ‘ Aceb **ağzına** ger **siñek üşmeye**” [111b/3414] “Onun yaptığı kendisine uygun değildi, şaşkınlıktan ağzı açık kalmasaydı.”

“**Ayağı tozın sürme idindi** ‘arş / Yüzin na‘lini altına itdi ferş” [6a/138] “Göğün en yüksek katı büyük bir saygı gösterdi, yeryüzü yüzünü ayağının altına itti.”

“Nite **olmaya** kimse **ayın bayın** / Ki bula karşıda bengü şuyın” [59b/1899] “Karanlıkta ölümsüzlük suyunu bulan kişi nasıl şaşır kalsın?”

“Hem eyle itdi yalvardı ol yigide / Ki **azmış** durur kaçkı yaña gide” [115a/3510] “Hem öyle yaptı ve o yigide yalvardı ki hangi yöne gideceğini şaşırmış durumdadır.”

“İrağdan tapu kıldı vü **ğodi baş** / Getürdi şeker beksimet bişmiş aş” [97b/2986] “Uzaktan yüceltti ve başını yere koyarak saygı gösterdi, şeker, peksimet ve pişmiş aş getirdi.”

“Tutayım utandun dimedun adun / Hemân dem nişe **baş yire komadun**” [73b/2288] “Farz edelim, utandığın için adını söylemedin; o anda neden hükümdarın önünde saygıyla eğilmedin?”

“Didi çoğ gündür ki eglenmişem / Bu şârunda şanma ki **beglenmişem**” [130a/4004] “Bu şehirde çok zamandır vakit geçirmişim ama beylik tasladığımı sanma, dedi.”

“**Bilüsin şaşurur** u bağlar gözün / Hem unıtdurur söyler iken sözün” [134b/4150] “Bildğini şaşırtır ve göremez duruma getirir, aynı zamanda söz söylerken unutturur.”

“Kamaşdı gözüm ü **tağıldı bilüm** / Hemân lahza söylemez oldu dilüm” [43/618] “Gözüm kamaştı ve aklım dağıldı; hemen bir anda dilim söylemez oldu.”

“Şağā-hāneyi anlamadı idi / Görüp şüreti danlamadı idi” [127b/3931] “Su havuzu olduğunu anlamamıştı, sureti görüp hayret etmemişti.”

“Kimesneyle **eylerse** hışm u **küsü** / Be-cid şöyle тұrur ki kalburda şu” [62b/1983] “(Aşk) kimle öfkelenip darılırsa, kalburdaki suyun çabucak akıp gittiği gibidir.”

“Ne dirsem nağâşlar anı işledi / Çü şâh gördi beni **sitâyışledi**” [42/610] “Ne dediysem süsleme sanatkarı onu işledi, şah gördüğü için beni takdir etti, alkışladı.”

“Diyetin ki **ululuk eyleyüben** / Bizi kendü lûtf ile toylayuban” [26b/989] “Büyüklik gösterip bize kendi lütfü ile ziyafet verecek dersin.”

“Başın kaldurur hîç bilmez bigi / Sözi söyler aslâ **yañılmaz** bigi” [70b/2210] “Hiçbir şey bilmez gibi başını kaldırır, asla şaşırmamış gibi konuşur.”

“Kişi var ki ‘ilm ile göge uçar / Kişi var ki cehl ile **yirden geçer**” [7b/198] “Bazı kişiler var ki ilimle göge yükselir, bazı kişiler de cehalet ile yerin dibine geçer.”

“**Baş urur yire** vü degürür selâm / Eger buyurasın diyeven tamam” [51a/1683] “Büyük bir saygıyla önünde eğilir ve selam verir, eğer emredersen her şeyi anlatayım.”

“Didi şâh Fağfûr’uñ oğludur ol / Ki ben buldum [anı çü] **azmışdı yol**” [101a/3083] “O, şah Çin hükümdarının oğludur; onu ben buldum çünkü o yolunu şaşırmıştı, dedi.”

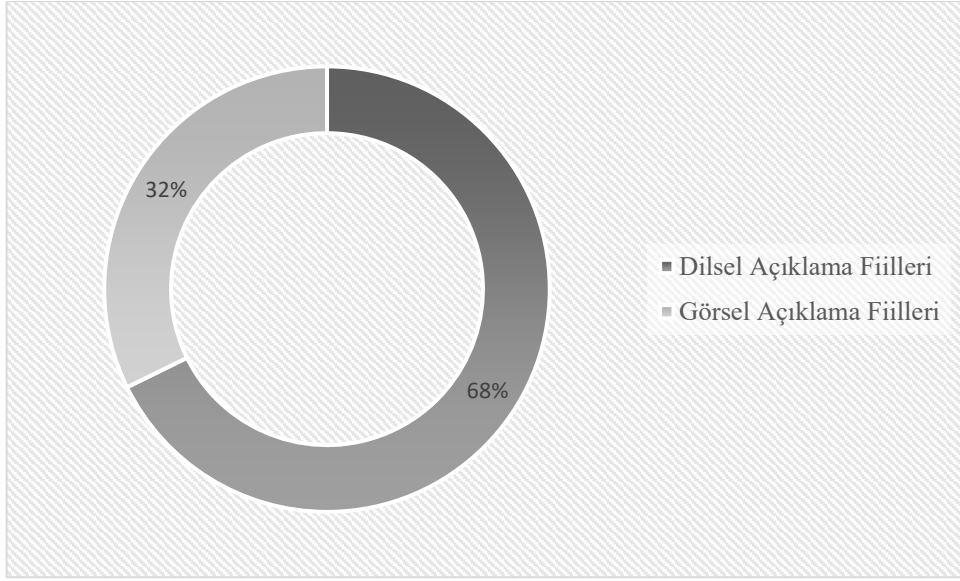
“Çü geldi atası kapudan girüp / Anı gördi kız **yire yüzün sürüp**” [70a/2185] “Babası kapıdan girip geldiği zaman kız saygı gösterip onu gördü.”

“İleyinde **yüzini yire urur** / Elin bağlayup karşısına tırur” [29a/1051] “Önünde yüzünü yere sürerek saygı gösterir, elini bağlayarak karşısında durur.”

SONUÇ

İnsan bilincini anlamak ve yorumlamak için dil, en temel araçtır. Mental fiiller, düşünce, algı, inanç, duygu ve niyet gibi içsel durumların ifadesinde kullanılan fiillerdir. Bu açıdan mental fiiller dilde çok önemli bir role sahiptir. Çalışmada Dilçin (1991) neşrine göre 5703 beyitten oluşan ve oldukça hacimli bir eser olan Süheyl ü Nev-bahâr ele alınmıştır. Bu eserin tercih edilmesinin sebebi XIV. yüzyıl Anadolu sahası geçiş döneminde yazılan, dönemin ses özelliklerini yansıtan, sade bir dile sahip ve beşerî aşkı konu edinen ilk mesnevi olmasıdır.

Bu çalışmada hem eserin hacimli olması hem de araştırmada elde edilen verilerin fazlalığı sebebiyle mental süreçte çıktı basamağında yer alan açıklama fiilleri ele alınmıştır. Eserde toplam 257 açıklama fiili tespit edilmiştir. Eserin dizininden açıklama fiillerinin anlamı verilmiş ve **kığirt-** “çağırmak, davet etmek” (SN, 621) örneğinde görüldüğü gibi parantez içine eserdeki sayfa numarası yazılmıştır. 257 açıklama fiili sahip oldukları anlam özelliklerine göre tasnif edilmiştir. Daha sonra açıklama fiillerinin geçtiği beyitler yazılmış ve günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Her bir açıklama fiili için tek bir beyit kullanılmıştır. Öncelikle tespit edilen açıklama fiilleri iki temel kategoride ele alınmıştır. Bunlar tek bir mental kategoride yer alan açıklama fiilleri ve birden fazla mental kategoride yer alan açıklama fiilleridir. Tek bir mental kategoride yer alan açıklama fiilleri dilsel açıklama (42) ve görsel açıklama fiilleri (20) olarak alt kategorilere ayrılmıştır. Sayısal veriler Şekil 2’de gösterilmiştir.

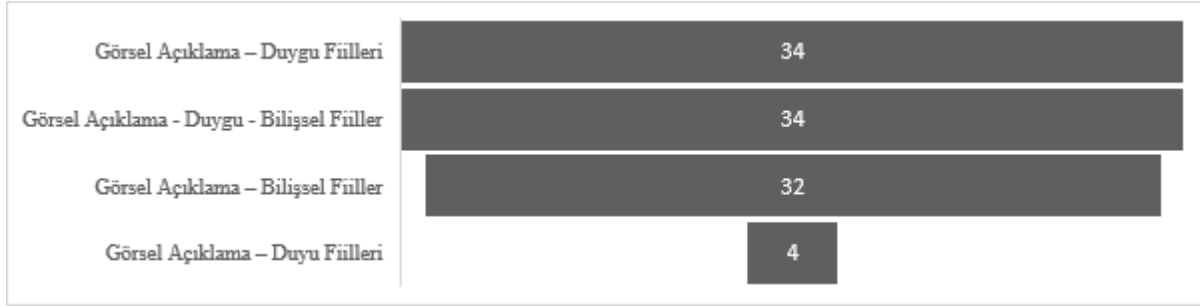
Şekil 2. Tek bir mental kategoride yer alan açıklama fiillerinin oranı

Mental fiiller birden fazla düşünsel, bilişsel veya psikolojik durumu ifade etmek için kullanılabilir. Mental fiillerin sahip oldukları anlam zenginliği çoğu zaman sınıflandırmada karışıklığa sebep olmaktadır. Bu durum mental fiillerin çok katmanlı bir yapı kazanmasını sağlamıştır. Bu fiillerdeki çok katmanlılık, bir eylemin ya da durumu anlamının yalnızca yüzeyindeki değil, derinliklerindeki anlamları da içerdiği bir yapıdır.

Çalışmada birden fazla mental kategoride yer alan açıklama fiilleri şu şekilde belirlenmiştir: Bu kategoride yer alan açıklama fiilleri kendi içinde önce birden fazla mental kategoride yer alan dilsel açıklama fiilleri (91) ve birden fazla mental kategoride yer alan görsel açıklama fiilleri (104) olarak iki alt gruba ayrılmış sonra birden fazla mental kategoride yer alan dilsel açıklama fiilleri, dilsel açıklama – bilişsel fiiller (72), dilsel açıklama - bilişsel - duygu fiilleri (11), dilsel açıklama – duygu fiilleri (5), dilsel açıklama – duygu fiilleri (3) ve birden fazla mental kategoride yer alan görsel açıklama fiilleri de görsel açıklama – duygu fiilleri (34), görsel açıklama - duygu - bilişsel fiiller (34), görsel açıklama – bilişsel fiiller (32), görsel açıklama – duygu fiilleri (4) olarak tasnif edilip incelenmiştir. Sayısal veriler Şekil 3 ve Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Birden fazla mental kategoride yer alan dilsel açıklama fiillerinin dağılımı

Şekil 4. Birden fazla mental kategoride yer alan görsel açıklama fiillerinin dağılımı

Mental fiillerde çok katmanlılık hem dilin zenginliğini gösterir hem de bir fiilin arkasındaki zihinsel süreçlerin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlar. Bu çalışmada Süheyl ü Nev-bahâr'da en çok birden fazla mental kategoride yer alan açıklama fiillerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durumu Süheyl ü Nev-bahâr'ı XIV. yüzyıl Anadolu sahası geçiş döneminde yazılmış bir eser olması ile ilişkilendirmek mümkündür.

KISALTMALAR

SN Süheyl ü Nev-Bahâr

KAYNAKÇA

- Aşçı, M. (2024). Mu'inü'l Mürîd'de yer alan mental fiiller. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 13(4), 1246-1282. <https://doi.org/10.7884/teke.1581114>
- Bilgin Aksoy, G. (2021). *Azerbaycan Türkçesinde mental fiiller*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora). Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Boz, F. (2022). *15. yüzyıl Anadolu Türkçesinde mental fiiller*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Erciyes Üniversitesi.
- Ciğa, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-Bahâr (metin-aktarma, art zamanlı anlam değişimleri, dizin)*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Dicle Üniversitesi.
- Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nev-Bahâr inceleme-metin-sözlük*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Erarslan, M., & Güner, G. (2021). Babürnâme'deki mental fiillerin yapı ve içerik bakımından sınıflandırılması. *Uluslararası Filoloji Bengü*, 1(1), 17-66. <https://doi.org/10.29228/filolojibengu.2>
- Hirik, E. & Çolak, T. (2017). Türkçe mental fiillerde 'çok katmanlılık', IV. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 1, 261-268.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde mental fiiller*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sandalyeci, S. (2022). *Çağatay Türkçesindeki mental fiillerde 'çok anlamlılık': Ali Şir Nevâyî örneği*. İçinde A. İ. Özbek, H. Uzuntaş, A. Atıcı ve D. Atay (Ed.), *Prof. Dr. Ahmet Günşen Armağanı* (ss. 529-539). Paradigma Akademi Yayınları.
- Sandalyeci, S. (2025). *Çağatay Türkçesindeki mental fiillerde 'çok katmanlılık': Ali Şir Nevâyî örneği*. *Turcology Research*, 82, 12-21. <https://doi.org/10.62425/turcology.1498425>
- Seçkin, K. (2020). *Eski Türkçe metinlerinden örneklerle mental fiil teorisi*. Palet Yayınları.
- Şaş, A. K. (2023). Türkiye'deki mental fiil çalışmaları üzerine bir bibliyografya denemesi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(36), 290-307. <http://dx.doi.org/10.29228/TIDSAD.68727>
- Şahin, S. (2012). Mental fiil kavramı ve Türkmen Türkçesinde mental fiiller. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), s. 45-62. <https://doi.org/10.7884/teke.96>
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk runik harfli metinlerde mental fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, 17-51.
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada mental fiiller*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora). Gazi Üniversitesi.
- <https://lugatim.com/s/LEVL%C3%82K%E2%80%9393LEVL%C3%82KE> (Erişim Tarihi: 07.12.2024)